

УДК 811.161.2:008

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ЯК СИНЕРГІЯ ЛОГОСУ Й КУЛЬТУРИ

Щербачук Л. Ф.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, м. Сімферополь

У статті аналізуються фразеологічні одиниці української мови як джерела етнокультурної інформації, як синергетичні згустки мови й культури. Зазначено, що більшість фразеологізмів потребує культурної інтерпретації. Ключовою ланкою культурної інтерпретації фразеологізмів визначено їх співвіднесеність з кодами культури (антропним, просторовим, часовим, кількісним, зооморфним, рослинним, артефактним, харчовим, духовним тощо). Характеристика фразеологізмів через призму мовних знаків і текстів культури розширює горизонти української мовної картини світу та її фразеологічних фрагментів.

Ключові слова: фразеологізм, тексти культури, антропоцентризм, етнокультурна інформація, логос, синергетика, культурні коди.

Постановка проблеми. Лінгвістична наука останніх десятиліть характеризується розширеним трактуванням свого предмета дослідження, залученням до лінгвістичного аналізу даних не лише гуманітарних, але й природничих наук із переорієнтацією на людину як носія мови. Еволюційно змінивши антропоморфізм, антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ у центрі наукових досліджень ставить людину й обумовлює їх своєрідний ракурс із орієнтацією на тісний зв'язок мови й культури. «Кінець XIX і XX століття ознаменувалися новим напрямом – антропокозмизмом, при якому людина перестає бути центром світобудови. Вона усвідомлює своє місце не над природою, а всередині її. На такому тісному зв'язку людини й природи ґрунтується вся творча діяльність людини, у тому числі й мовотворча», – зазначає В. А. Маслова [4, с. 139]. На думку Ф. С. Бацевича, розуміння сутності й природи мови одночасно як людського, божественного та космічного (теоантропокосмічного) феномену сформувалося давно, під значним впливом неоплатонізму, вчень отців церкви, які ґрунтовно опрацювали ідеї символізму та енергетизму мови [2, с. 5].

Питання взаємозв'язку мови й культури фразеології й культури розглядалися в низці наукових праць відомих вітчизняних й зарубіжних дослідників фразеології (Н. Д. Бабич, В. В. Жайворонок, М. Л. Ковшова, В. І. Кононенко, В. М. Мокієнко, Е. М. Емірова, Ю. Ф. Прадід, Л. В. Савченко, О. О. Селіванова, В. М. Телія, В. Д. Ужченко та ін.). Однак духовно-енергетейна сутність фразеологізмів як мовних знаків культури, мікротекстів культури потребує докладного студіювання – у чому й вбачаємо **актуальність і новизну** запропонованого дослідження.

Мета статті – характеристика фразеологічних одиниць української мови як джерела етнокультурної інформації, синергетичних згустків, мікротекстів мови й культури.

Методологічною основою аналізу визначено синергетичний підхід щодо дослідження мовних одиниць, який дозволяє об'ємно й повно трактувати процеси сприйняття, народну пам'ять і креативне етнічне мислення в їхній лінгвокультурологічній значимості. Адже «синергетика спрямована на розкриття універсальних механізмів

самоорганізації й еволюції складних лінгвокультурних систем ціннісно-пізнавального характеру» [1, с. 202], до яких належить, на нашу думку, фразеологічна система.

Сучасні дослідження з проблем лінгвофілософії, лінгвокультурології, духовної спорідненості людини та її мови спираються на концепції В. фон Гумбольдта, О. О. Потебні про внутрішню форму слова, неогумбольдтіанських течій, у яких мова трактується як антропоцентричне, глибокодуховне явище. В. фон Гумбольдт одним із перших лінгвофілософів звернув увагу на синергетику мови, свідомості й культури; на духовну сутність мови, її нерозривний зв'язок із людською природою, когнітивною та психічною діяльністю, на синергетичні основи її функціонування в суспільстві й роль у житті кожної особистості [2, с. 66]. Перехід до антропоцентричної лінгвістики став можливим також і завдяки теорії генеративізму Н. Хомського, один із важливих постулатів якої визначає мову як феномен менталітету, людської психіки та відображення в ньому культури соціуму. Взаємодія та взаємопроникнення культури й мови – аксіома, оскільки мова як засіб комунікації акумулює в собі все, що стосується культурно-традиційної компетенції її носіїв, яка транслюється із покоління в покоління завдяки мові. Мова ж характеризується здатністю накопичувати й зберігати в змісті одиниць лексику (слів) знання про те, що позначається. Серед основних давньогрецьких термінів для поняття *Слова* вживається *Логос*. Філософським терміном його фіксує Геракліт і трактує втіленням єдності природи. У «Сучасному словнику іншомовних слів» **логос** перекладається з грецької мови як поняття; думка, розум [7, с. 419]. Безсумнівно сприймається теза про єдність духовного й матеріального в процесі формування фразеологізмів – одних із найкультуросносніших мовних знаків, де синергетично зливається поняття (логос) і культура. «Фразеологічний склад мови, – зазначає В. М. Телія, – це дзеркало, у якому лінгвокультурна спільнота ідентифікує свою національну самосвідомість» [8, с. 9]. Фразеологічні одиниці будь-якої мови зберігають етнічну пам'ять про уявлення світобудови, про історичне світорозуміння, про культурну спадщину народу, розкривають етнокультурну специфіку людини та її побуту, суб'єктивні взаємостосунки зі світом як найважливішої умови існування людини в цьому світі; це душа кожної національної мови. Відбиваючи у своїй семантиці довготривалий процес розвитку культури народу, вони «фіксують і передають від покоління до покоління культурні настанови та стереотипи, еталони та архетипи» [5, с. 268]. Наприклад, українські фразеологізми віддзеркалюють національний побут (*ловити рибу в каламутній воді, вибитися з колії, розгубити обручі від макітри, облизати макогін, вигадати таке, що і в борщ не кришать* тощо); традиції та обряди (*стати під вінець, зв'язувати руки, посипати голову попелом, становити на рушник, обміняти хліб* тощо); вірування, забобони (*козел відпущення, як осика на вітрі, на роду написано, замовляти зуби, як рукою зняло, умивати руки* тощо); етикетні формули, побажання (*іди з Богом, полотном дорога, ні пуху ні пера, царство небесне* тощо). Значна кількість українських фразеологізмів є ілюстрацією естетичних і соціальних цінностей, які сповідує народ.

Культурно маркований мовний знак завжди фокусує синергетично різноманітні інформаційні потоки [1, с. 207]. Більшість фразеологізмів потребує культурної інте-

рпретації та у свою чергу містить етнокультурну інформацію, яка, за визначенням О. Л. Березович, є інформацією про світ, що закріплена в символічній формі, тобто має лінгвокультурну маркованість. Зміст цієї інформації охоплює основні координати моделі світу (часові, просторові, аксіологічні та ін.), однак інформація при цьому надто вибіркова (у низці близьких за змістом елементів один може мати культурну (мовну) відзнаку, а інший може й не мати подібної маркованості) [3, с. 9].

Аналіз культурно маркованих мовних одиниць – це вибір напряму розвитку системи (у нашому випадку – фразеологічної), що вербалізує особистісні смисли, актуальні для людини, хоча вони не завжди усвідомлюються в повному обсязі. Ключовою ланкою культурної інтерпретації фразеологізмів учені (М. Л. Ковшова, В. А. Маслова, В. М. Телія та ін.) визначають їх співвіднесеність з культурними кодами (антропним, просторовим, часовим, кількісним, зооморфним, рослинним, артефактним, харчовим, духовним тощо). На думку В. М. Телія, така співвіднесеність визначає зміст культурно-національної конотації, що надає культурно значиму маркованість семантиці фразеологізмів [8, с. 219]. Розмірковуючи про природу фразеологізму, дослідниця називає їх своєрідними мікротекстами, у яких, крім образного опису власне означуваного об'єкта довкілля, присутні конотації. Розгортання фразеологізму – це семантична трансформація мікротексту у свідомості з залученням знань, життєвого досвіду, а також оцінка об'єкта довкілля через подібну трансформацію. Загальноприйняте в науковій літературі розмежування двох форм культури (матеріальної й духовної) у структурі фразеологічних одиниць синергезує єдність, взаємоперехід репрезентантів від однієї форми до іншої: предмети матеріальної культури можуть «набувати» духовної оболонки, а духовні артефакти – втілюватися в матеріальну форму.

У фразеологізмах як мікротекстах культури часто «зашифровані» цілі сценарії, сюжети або комунікативні ситуації. Так, за історико-етимологічною інформацією, яку подає Д. В. Ужченко до фразеологізму *замовляти зуби* (зі значенням 1. Відвертати увагу когось-небудь від чогось, переводити розмову на щось інше. 2. Вводити в оману, дурити когось), визначається походження вислову від «лікування» зубів замовляннями. Останні відволікали увагу хворого і якимось заспокоювали. Проте ще більше тут відчутна іронія, викликана недовір'ям до «лікарів»-знахарів [9, с. 65]. Зміст фразеологізмів *зійти з колії* та *ввійти в свою колію* експлікує відомості про давній основний гужовий транспорт українців та специфічні шляхові сполучення: «первісно про колію від коліс воза на ґрунтових, розгрудлих дорогах» [9, с. 81].

Характеристика фразеологізмів крізь призму мовних знаків і текстів культури розширює горизонти української мовної картини світу та її фразеологічних фрагментів, тому що мовна картина світу є засобом вираження не лише знань про предметний світ, але й засобом вираження й формування духовного світу людини. Так, фрагмент духовного світу християнина об'єктивує фразеологізм *козел відпущення (офірний)* (людина, на яку звалюють чужу провину, відповідальність і т. ін.). В основі вислову лежить біблійний опис (Левіт, 16, 21–22) староєврейського обряду, як священнослужитель клав руки на козла на ознаку того, що всі гріхи общини переходять на нього. Після чого козла відпускали в пустелю [9, с. 80].

До забобонних вірувань у якусь надприродну силу, що впливає на долю людини, на її вчинки, життя екстраполює фразеологізм *на роду написано* (кому-небудь судилося щось заздалегідь або від народження). Така доля нібито була записана (на листках священного дерева, на камені і т. ін.) уже при народженні людини [9, с. 167].

Варто наголосити, що фразеологізми зберігаються в народній пам'яті не у вигляді складного звукового образу, а у вигляді внутрішньої форми – засобу експлікації образу, який слугує способом співвіднесеності предмета думки й значення фразеологізму. Так, фразеологічна одиниця *тіпун тобі на язык* уживається для вираження недоброго побажання з приводу недоречних висловлювань. Вислів *тіпун тобі на язык* первісно був чаклунським злим побажанням [9, с. 203], бо зрозуміло, що людина відчувала б певні фізіологічні незручності, адже *тіпун* – це «хвороба птахів – хрящуватий нарост на кінчику язика» [6, с. 534].

Висновки. Отже, між фразеологією та національною культурою існує прямий зв'язок. Синергетичний підхід до аналізу фразеологічних одиниць дає можливість прояснити й усвідомити механізми виникнення їх культурно маркованих смислів. Власне в цьому напрямі вбачаємо перспективу дослідження шляхів формування внутрішньої форми фразеологізмів.

Список літератури

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка / Н. Ф. Алефиренко. – [2-е изд.]. – М. : Флинта : Наука, 2012. – 288 с.
2. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови : Лінгвофілософські нариси : [монографія] / Флорій Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 192 с.
3. Березович Е. Л. Язык и традиционная культура : Этнолингвистические исследования : [монография] / Е. Л. Березович. – М. : Индрик, 2007. – 600 с.
4. Маслова В. А. Русский язык как совокупность кодов: растительного, архитектурного, духовного и др. / В. А. Маслова // Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия : Филология. Социальные коммуникации. – Т. 24 (63). – № 1. – Ч. I. – Симферополь, 2011. – С. 137–140.
5. Маслова В. А. Homo lingualis в культуре : [монография] / В. А. Маслова. – М. : Гнозис, 2007. – 320 с.
6. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах / [уклад. : В. В. Яременко, О. М. Сліпушко]. – Т. 4. – К. : Аконтіт, 1998. – 942 с.
7. Сучасний словник іншомовних слів / [уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.
8. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты : [монография] / В. Н. Телия. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
9. Ужченко В. Д., Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.

Щербачук Л. Ф. Фразеологические единицы как синергия логоса и культуры / Л. Ф. Щербачук // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 2. – С. 386–390.

В статье анализируются фразеологические единицы украинского языка в качестве источника этнокультурной информации, синергетических ступок языка и культуры. Указано, что большинство фразеологизмов нуждается в культурной интерпретации. Ключевым звеном культурной интерпретации фразеологизмов определена их соотнесённость с культурными кодами (антропным, пространственным, временным, количественным, зооморфным, растительным, артефактным, пищевым, духовным и т. п.). Характеристика фразеологизмов сквозь призму языковых знаков и текстов культуры раздвигает горизонты украинской языковой картины мира и её фразеологических фрагментов.

Ключевые слова: фразеологизм, тексты культуры, антропоцентризм, культурная информация, логос, синергетика, культурные коды.

Shcherbachuk L. F. Phrasiological units as the synergy of logos and culture / L. F. Shcherbachuk // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 2. – P. 386–390.

In the article the phrasiological units of the Ukrainian language in the quality of the source of the ethnocultural information, synergetic bundles of language and culture are analysed. The synergetic approach to the study of lingual units allows to interpret completely and comprehensively processes of perception, linguistic-cultural significance. It is stated that the majority of phraseologisms requires cultural interpretation. Analysis of the culturally marked lingual units is the choice of the direction of system development (phraseological, in this case) which analyses personality senses actual for the person though not always realised in gull. The key link of phraseologisms cultural interpretation is defined their correlation with cultural codes (anthropic, spacial, temporal, quantitative, zoomorphic, vegetable, artifactive, nutritional, spiritual, etc. Characteristic of phrasiologicals through the prism of lingual signs and texts of culture expands the horizons of Ukrainian lingual picture of the world and its phraseological fragments.

Key words: phraseologism, texts of culture, anthropocentrism, cultural information, logos, synergy, cultural codes.

Поступила в редакцию 14.11.2013 г.